

O této „skutečné kultuře“ vím vlastně málo. Čím jsem si však jistý: že v ní musí vítězit člověk a život. Jakkoli prázdně ta slova znějí ve chvíli, kdy ještě o člověku a životě nic pořádně nevíme.

Dvě říše člověka úvod a rozcvička

Člověk je bytostí psychickou. Psýché je to, co člověk má a zvířata ne, byť by toto „něco“ bylo „ničím“ – to je rozhodující a dalekosáhlá definice.

Člověk trpí tím, čemu se říká subjektivita, vědomí, ego, já. Tohle všechno však nepadne z nebe. Nerodíme se s tím. Není to žádné semínko, které v nás jednoho dne vyklíčí. Tohle všechno vzniká vývojem. Ba, tohle všechno není ničím jiným než *shrnutím tohoto vývoje*. Vývoje, který není automatický, a lze se mu koneckonců vyhnout, byť takové vyhnutí končí katastrofou při obývání světa.

To je právě ta potíž: jsme zvyklí vývoj vnímat od konce, naučila nás to tak příroda – neboli víme, jak vypadá dospělý slon a cestu od sloního mláděte k dospělému slonu (zejména k velikosti dospělého slona) nazýváme vývojem. Jenže „Já“, vědomí, Ego, to není dospělý slon. To není přírodní skutečnost. To jsou kategorie, jimiž se člověk z přírodní skutečnosti vytrhl. Jsou „nepřirozené“. Není to tedy něco, co čeká jako v genech zapsaná odměna na konci vývojové cesty, není to cíl, je to sama cesta, která žádný předurčený cíl nemá, cesta je jediná definice těchto zvláštních struktur, z nichž se skládá lidská psýché.

A protože cesta k těmto zvláštním jevům, jakými je třeba „vědomí“, je složitá a nepřirozená, založili si lidé to, čemu se říká kultura, aby jim s tou cestou pomáhala, aby vývojová drama zrcadlila a na cestě je orientovala. Časem sice kultura tuto svoji funkci poněkud opustila a přispívá spíše ke všeobecnému zmatení, nicméně jsme ji dosud nezrušili a navíc přišly skvostné postavy, které se rozhodly tuto její funkci renovovat výkladem toho podstatného v kultuře: míním tím samozřejmě

psychoanalytiky typu Janine Chasseguet-Smirgelové, jejíž skvělou knihu *Kreativita a perverze* dnes hodlám použít jako inspirační a citační zdroj.

Je-li kultura zrcadlem a svědkem lidských vnitřních vývojových zápasů, je samozřejmě nejprve nutné si objasnit, jakými rozhodujícími vývojovými dramaty vlastně člověk prochází. Pohledy mohou být rozličné. Existují všelijaké stadiální modely vývoje lidské psyché. Ale z původního freudovského hlediska, které je Chasseguet-Smirgelové vlastní, lze vývoj člověka nejlépe zjednodušit vyprávěním o přechodu z orálně-anální říše do říše oidipovské.

1 2
1 2
0 2
0
První říše člověka se nazývá orálně-anální, neboť dle klasického freudovského výkladu se psychický vývoj po narození soustřeďuje kolem přírodně podmíněného sání a obdobně přírodně podmíněného vyměšování (pro psycho-biology znovu zdůrazněme: sání a vyměšování patří do přírodního řádu; to, co si z této přírodní determinace člověk odvodí na rovině psyché, je kulturní, protipřírodní, s přírodou, neřkuli evolucion, související jen velmi málo, ba spíše je to vůči ní vyhraněno; zvířata také sají a vyměšují, ale netvoří „psyché-vědomí-já“ a proto neprocházejí orálně-anální fází vývoje této „psyché-vědomí-já“ – což je snad logické).

1 2
1 2
0 2
0
Orálně-anální nebo též preoidipovská říše je světem boje proti vnější realitě, světem, kde je tato vnější realita drce na střevy, kde vypuzení výkalu z análu je symbolem vítězství a zároveň strachu ze ztráty čehosi cenného. Je také světem velkého předjímání – už tu existuje fal, ale nikoli fal jako protipól vagíny, je to anální fal, neboli hovno, které nemá protipól, k němuž by mohlo spět, ale je jen falem sám pro sebe, neproniká ke smyslu, ale shrnuje ho do sebe. Už tu existuje matka, ale není to matka, po níž toužíme, ale orální matka, v níž se chceme rozpustit. Už existuje kastrace, ale ve formě „odcizení prsu“, který však k dítěti náleží jen v jeho magickém, nereálném sepětí s okolím. Je to svět, kde agresí a libidiností („sexuální“) vzrušení ještě nelze rozlišit. Svět magie, kde přání zmůže vše. Svět bez hranic, bez omezení. Svět, kde není mužské a ženské, svět, kde není otcovské, svět, kde vládne chaos nerozlišeného. V takovém světě žijeme zhruba do tří let. Vývoj je samozřejmě

složitější, ale takto plus minus vypadá základní pole, na němž se do tohoto věku pohybuje.

Pak však přijde prudký zvrat. Poměrně náhle se vymění základní figury na scéně, základní témata, do centra pozornosti se dostávají nové zóny těla. Orálně-anální snové a magické děcko si počne všimát rozdílu. Do sebe zakousnutá falešná polarita „já versus vnějšek pod mou vládou“ se zhroutí pod tlakem nových, do značné míry neodmítnutelných poznání o skutečných polaritách světa. Nezákladnější poznání je jistě zjištění rozdílu mezi mužským a ženským. Stále více však také začíná dotírat druhá polarita: dětské-nedostatečné-podřízené versus dospělé-vzorové-mocné. Obojí poznání provázejí nejasná tušení, fantazie, dětské teorie. Existuje-li fal a proti tomu „ne-fal“, pak tedy zřejmě existuje kastrace, odebrání penisu za trest – to je jedna z nejznámějších dětských teorií. Já jsem partnerem matky a otec mi ji bere – to je druhá typická teorie tohoto období. A protože tato dvě dramata probíhají shodou okolností současně, v jisté chvíli se nejspíše propojí: otec má nade mnou moc, zřejmě je to tedy on, kdo by mi mohl penis vzít, kdybych se proti němu vzbouřil. To jsou už klasické psychoanalytické poznatky.

Pro studium kultury je však důležitější vypreparovat si z výše vyřčeného dvě skutečnosti. Jednak definovat základní obecné znaky „oidipovského vesmíru“: rozdělení věcí do kategorií (toto k sobě patří a toto k sobě nepatří), vnímání světa skrze rozdíly a polaritu, vnější realita formující vnitřní (na rozdíl od vnitřního snového modelování vnějšku), existence autorit a podřízenosti. Trest, úzkost, vzpoura, vina – to jsou témata oidipovského vesmíru, této „druhé říše člověka“.

A další podstatná věc: přijetí nového řádu života a nové rozvržení světa – oidipovského – je progresivní, ale nikoli snadné a *chtěné*. Vnější realita spíše útočí, v každém z nás jsou regresivní síly, které touží zvrátit vývoj zpět k orálně-anální magické říši. Kupředu nás ženou jistá traumata (otec má takovou moc, že budu chtít být raději jako on), ale pokud se jim vyhneme či se naopak stanou příliš konfliktní a neúnosná, regresivní síly v nás celkem snadno zvítězí. Pak se stáváme buď perverzní, nebo neurotičtí. Nejfatálnějším uvíznutím v orálně-análním vesmíru je psychóza.

Tyto medicínské pojmy nechť nás však nematou, sklon k regresi je de facto všudypřítomný. Zápas mezi dvěma psychickými říšemi prostupuje naši všednost a nezřídka ho přecházíme jako banalitu. Anna Freudová popsala třeba případ prepubertální dívky, která se zjevně obtížně vyrovnávala s vlastní rivalitou vůči mladšímu bratrovi a také s faktem jeho penisu. Dvě emoce – žárlivost a závist – u ní pak vždy spustily rozmarnou hru: začala si hrát na kouzelníka, který gestem a slovem dokáže proměnit vše na světě. Co bylo, šlo odčarovat. Co chybělo, šlo přičarovat. Kdo existoval, mohl zmizet. Za neurotický symptom by takovou dětskou hru asi označil jen věru zarytý freudián, přesto je zjevné, že kouzelnickou hrou dívka vždy provedla jakousi všednodenní, nepychotickou regresi k orál-analitě, která ulevila od tlaků pohlavně diferencovaného a vinou naplněného oidipovského vesmíru. To také dokazuje, jak univerzální „vzorec dvou říší“ je.

Ostatně, jako bychom ho nalézali již v akkadském mýtu o stvoření člověka (Atrachasisse). Na jednom místě mýtu se objevuje jméno zvláštního boha, které se v celé sumerské, asyrské ani semitské babylonské literatuře už nikdy nevyskytuje. Ten bůh se jmenuje Geštuge, což značí v překladu „rozum“, a zjev se v mýtu jen v jediné chvíli. Ostatní bohové ho zabijí, smísí s jeho krví hlínu a stvoří tak člověka. Jako by tedy člověk byl už před tisíciletími definován orál-análním prokletím (hlína = výkal) a rozumem vznikajícím z jeho překoná(vá)ní.

Samozřejmě artikulovat vývojové drama člověka na „dvě říše“ je ohromné zjednodušení, ale právě ohromná zjednodušení jsou ta nejcennější. Přijmeme-li tento vzorec jako základní vzorec psychiky, můžeme začít zkoumat, zda se stal i základním vzorcem kulturním a zda tedy náš úvodní předpoklad o kultuře jakožto zrcadlu vnitřního vývoje lze potvrdit.

Na následujících stranách podstoupíme toto zkoumání, byt charakter naší práce – jak nás mnozí upozorňují – nabádá místo poněkud zatíženého slova „zkoumání“ hovořit raději třeba o pozvání čtenáře k úvahám. Pokusíme se neminout žádnou podstatnou oblast kultury, navštívíme svět politických symbolů, náboženství, magie, umění, sexuality i kuchyně, a v každé z těchto sfér kultury se poohlédneme po vlivu orál-anální struk-

tury, sálající zpod artefaktů, či občas i – snad takové chvilkové úskoky nebudou příliš matoucí – po samotné orál-analitě jako psychické síle v nás a mezi námi. V žádné z následujících kapitol nicméně nechceme podat komplexní klíč k jednotlivým oblastem lidského života, ve všech nabídneme jen nekomplexní klíček, jakkoli z našeho pohledu až nečekaně vsourčující. Což nemusí být všem čtenářům příjemné a mohou mít dojem neko- nečného opakování. To je však v dnešním případě záměr, ba sama metoda.

Asi největší český znalec literatury zvané „brak“, spisovatel Ivo Fencel, mne před časem upozornil na knihu Shauna Hutsona *Slimáci (Breeding Ground)*. Dočteme se v ní i toto: „Děti? Jen lidský odpad. Do dvaceti z nich jsou feťáci. Manželství se rozpadají. Mužský se slézají s ženami jiných. Znechuceně potřásl hlavou. Bylo mu nanic. Šel do koupelny. Nadával. Vše upadá. Sedl si na záchod a z mísy se nehlukně vynořil slimák. Za ním pět dalších, jako oživlé výkaly. Poposedl. Měl zácpu. Plnili mísu. Tu jím projela šílená bolest. Tři se mu prohryzávali hýžděmi. Čtvrtý sirazil cestu konečníkem ke střevům. Zakousl si mu do penisu, konečníkem pronikl druhý. Přidal se k vypasenému předchůdci ve vražedně krvavém činu a z rozkousaného tlustého střeva vyšly exkrementy. Smíchaly se s louží krve.“ Nebo jinde: „Jeho ukazováček přejížděl po klitorisu. Slimáci zatím dorazili. Vyluzovali savé a mlaskavé zvuky. Z toalety pospíchali další... Místnost byla zaplněna obřími slimáky a ona se ještě nevzpamatovala po silném orgasmu a už zakusila bolest... Jeden se jí vyšplhal na břicho a zaútočil na bradavku. Hryzal, dokud se nedostal k měkkému masu.“

O podobných textech většina lidí soudí, že jsou lahůdkou pro oko psychoanalytika. To však není úplně přesné. Cožpak o to, význam těch řádků se zdá zcela zřejmý. Hlavní figura – slimák – je zde jasně spojena s výkalem, análním otvorem, sexualitou, slizem, zácpou, násilím. Freud by anální říši člověka nepopsal lépe. Ale v tom je právě potíže: analyzovat zde není vlastně co. Hororový autor roli analytika vzal de facto na sebe, jen analýzu podal epickou formou. Kdybychom se dnes zdrželi u takovýchto textů (jistěže svým způsobem epochálních), možná bychom čtenáře i zmátli. Zastřeli bychom tím, že struktura-

listický pohled na kulturu, odvozený z psychoanalytické teorie, má mnohem větší ambice. Omezit hledání orál-anální struktury na artefakty, kde tryskají gejíry hoven smíšených s krví či kde autor sám přiznává onu chvíli, kdy se hovno proměňuje ve svého zástupce, by bylo neomluvitelným prošťurováním toho ohromného pokladu, který nám darovala Chasseguet-Smirgelová svou abstrakcí. Orál-analita a Oidipus, jak nám je reformulovala, jsou univerzální struktury mnohem většího dosahu.

Sama Janine Chasseguet-Smirgelová nám ve své knize ukázala několik „análních vesmírů“ na rovině kultury, neboli několik kulturních artefaktů, pod nimiž můžeme rozeznat strukturu orál-analidy. Tím nejklassičtějším análním vesmírem je pochopitelně svět markýze De Sada, tak jak ho zbudoval ve svých románech. V nich anální chaos nabírá podobu orgie, kde jsou zrušeny všechny distinkce (oidipovské-pohlavní, incestní-generační) – otec souloží s dcerou, muž s mužem, dospělý s dítětem, učitel kazí žáka, bolest je rozkoš, smrt životem. Vše je smíšeno a zaměnitelné. Vůbec přitom nejde o soulož, jde o mechanismus. Sade vyrábí svými vzorci orgií gigantické stroje na semletí všech rozdílů. Cílem je rozemlít tvary, smíchat vše dohromady a zamatlat do všezahrnující „prahmoty“, čili produktu anality – výkalu.

Jinými příklady orálně-análních vesmírů, bouřících se proti skutečnosti Oidipa (pohlavní diferenciaci, kastraci úzkosti, principu reality), jsou Wellsův *Ostrovo dr. Moreau* či Caligulovy historické zvrhlosti založené na popírání pohlavních rozdílů (Caligulův transvestitismus) a existence „limitu skutečnosti“ vrcholící v případě Caliguly zbožněním sebe sama, úplným vytržením z reality. Pro Čechy je jistě zajímavé, že Chasseguet-Smirgelová ilustruje budování análního vesmíru i pomocí Herzova *Spalovače mrtvol* (bohužel si však nezjistila autora literární předlohy) – zde se anální rozkoš vrcholně idealizuje a spojuje s estetstvím (touto cestou šel zřejmě i Nietzsche). Estétské vyústění aktu přitakání analitě historicky reprezentovali zejména dekadenti.

Přestože jsme zavrhlí laciné obírání se hororem typu *Slimáci*, nemusíme Hutsonovu knihu vnímat jako zcela bezcennou pro náš projekt. Vůbec nejcennější na výše citovaných pasážích

totiž přece bylo – a jistě jste si toho sami všimli – ono spojení hovnivo-slimáčí hrůzy s postavou fetiša a fenoménem promiskuity. To už můžeme považovat za objev, či spíše výzvu k objevu. Tím už se dostáváme „o patro výš“, kterýžto výstup jsme čtenáři slíbili. Dejme si tedy pro ilustraci toho, o co nám vlastně jde, jakousi rozcvičku. Nechejme našeho čtenáře přivyknout onomu specifickému druhu abstrakce. Ukažme si orál-anální strukturu vepsanou pod několika kulturními figurami, vesměs povytce současnými, u nichž by „anální vesmír“ člověk neuvykklý freud-strukturalistické logice asi nehledal: jsou to postavy anarchisty, hochštaplera, teroristy, fetiša, gamblera a internetového perverta.

Možná nejzajímavějším análním vesmírem, jehož existenci francouzská esejistka bohužel jen naznačila několika poznámkami, je to, co bychom mohli nazvat „anarchoidní subkultura“. Smirgelová se ve své terapeutické praxi totiž často v 70. letech střetávala s radikálními levicovými intelektuály, kteří koketovali s terorismem. A rozpoznala v jejich promluvách, násilných fantaziích, předsudcích a struktuře myšlení prvky dobře známé z perverze. Na jedné straně – soudím – Chasseguet-Smirgelová nedostatečně prohlédla, že tyto postavy jsou prototypy obecného vzoru moderního „narcistického intelektuála“, jehož zrod se pokusíme objasnit v jedné z příštích kapitol na intelektuálních oporách církevního honu na čarodějnice. V tomto smyslu Smirgelová přecenila „levicovost“ těchto figur. Na druhé straně však svými poznámkami naše inspirátorka otevřela komnatu úvah o psychodynamických strukturách pod politickými symboly.

Tato komnata je velmi zrádným prostorem, v němž se lze snadno stát komickým i nenáviděným zároveň. Důkaz o tom, že vyleštěnost podlahy této komnaty úvah se blíží kvalitě opečovávané ledové plochy, nalezneme jistě v pravém zapomenutém práci Aurela Kolnaie *Psychoanalýza a sociologie*, v níž bylo třeba komunické heslo „proletáři všech zemí, spojte se“ dekódováno jako skrytý homosexuální výzva. Připodotkněme ovšem omluvně, že Kolnai nebyl psychoanalytikem, ale konzervativním katolíkem pod vlivem spíše Chestertona než Freuda. Přesto tento příklad asi dal tušit, jak snadné by bylo zopakovat